

The Spatial Analysis of Urban Riots in Post-Islamic Revolutionary Iran

Pegah Kheirollahi

PhD Candidate in Economic Sociology and Development, Department of Social Sciences, University of Isfahan, Isfahan, Iran .

Hamid Dehghani *

Assistant professor of Sociology, Department of Social Sciences, University of Isfahan, Isfahan, Iran .

Abstract

Urban riots are violent, sudden, and economically willing-based protests that are usually based on occupying urban spaces as the main context of demonstrations. The urban spatial spaces including the consumption spaces, the power spaces, and the network spaces are both instruments and goals of urban riots. Current research tried to analyze the spatial aspects of the greatest urban rebellions that have occurred in post-Islamic revolutionary Iran and it has done in 2024. The research data is the secondary historical documents and the research method is the Boolean technique. The results of the Boolean matrix indicate that when the cause of grievance is struggling for urban settlements and the logic of protest activism is vandalism solely, the domain of urban uprising will be local. if dissatisfaction ignoring their cause, is exaggerated through the network interaction spaces and the Carnivalian activism is widespread in addition to vandalistic actions, the domain of urban riot will be expanded at the national level.

Keywords: Urban Riots, Urban Spaces, Boolean Technique, Vandalistic Activism, Carnivalian Activism

* Corresponding Author: h.dehghani@ltr.ui.ac.ir

How to Cite: Kheirollahi, P; Dehghani, H. (2025). The Spatial Analysis of Urban Riots in Post-Islamic Revolutionary Iran, *Journal Urban and Regional Development Planning*, 10(32). 139-179.

Extended Abstract

1. Introduction

Urban rebellions are sudden protests that cause a spatial-temporal pause in everyday life. When urban rebellions occur, meanings of urban spaces change; spaces that before rebellions were appertained to the state and its power, will become spaces for definition new discourses and the space and power. Urban rebellions are protests that are defined through three components including violence, participation of the labor class, and being sudden and their main goal is to redefine the urban space and regain it. In post-revolutionary Iran, there were varied urban rebellions in both local and national contexts, during that time their number increased especially at the national level. This research aimed to study the urban aspects of urban rebellions that happened in the last 4 decades in Iran. So, the main questions are; 1) what are the main reasons for the urban riots in post-revolutionary Iran? 2) how urban spaces have been conquered by rebellions? 3) what is the role of urban spaces in uprisings or the result of urban riots?

2. Literature Review

According to Henri Lefebvre (1991), the hegemony of space is based on 3 different opponents; 1) Spatial Practice 2) Representation of Space 3) Representational Spaces. In the end, the readability of space is the result of a combination of those opponents. The concept of the right to the city is related to the right to change those three aspects.

Gilbert and Dicek (2008) the right to the city is a social demand to participate in the production and reproduction of social relations and the power in the city. As David Harvey (2000) mentioned, capitalism imposes its power on citizens through consumption patterns according to the separation of the citizens in geographical regions that causes the reproduction of the hegemony of capitalism. Shepard (2008) believes that space and Territoriality are the cause and result of the redefinition of spatial hegemony. According to mentioned explanations, a type of urban space is the power and resistance space.

Edward Soja (2000) asserts that urban spaces are the result of the combination of consumption-production relations and Mark Jane (2006) explains that urban spaces are based on the polarization between an upper class that occupies the modern spaces and the poor that is limited to ghettos. Manuel Castells (1977) explains that the urban poor try to occupy the modern urban regions through urban riots. As Ted Robert Gurr (2010) claims riots are the signs of relative deprivation among poor citizens. So, the ownership and consumption spaces are another type of urban space.

Wilopo and Dijkema (2024) believe that a part of new urban uprisings occurs in virtual space parallel to objective space. As Edward Soja (2000) claims current cities are network cities. Taylor and Spicer (2007) assert that urban spaces have three different roles: 1) they are the physical context of protests. 2) they make the power objective. 3) they make a context for participation of citizens. Halverson (2017) believes that cyberspace and real space, reproduce together through urban riots. So, a type of urban space is a network and interaction space.

3. Methodology

The research method is historical analysis and the technique is Boolean technique because this technique provides a beneficial context to compare different types of urban riots. In this method, the presence of elements that have been defined by researchers are shown by 1 and their absence is shown by 0. The data is secondary historical resources that are related to the topic.

4. Discussion

Two urban riots were related to the consumption and production spaces. The first one was riots of residents of urban ghettos of Mashhad city against the state policies to deconstruction their illegal settlements. The second one was a riot in the Saveh region the poor citizens protested against the increasing cost of oil, its effects on the public transportation fee, and the lack of public services. Those rebels aimed to regain the consumption and production of urban spaces. In those riots, protesters tried to occupy the street to capture power while there is no sign of network and international spaces. The riots in Isfahan City since 2001 and Khuzestan in 2021 were environmental rebellions which was related to the redefinition of the consumption and production spaces especially urban public services like water because the lack of urban natural resources has limited the production abilities of urban farmers. Whoever in environmental urban uprisings networks, interaction spaces were engaged but after the beginning of the riots, their role has been used.

In 2018 after increasing the cost of some groceries because of decreasing the public state subsidy and in 2019 after raising the cost of petrol two urban uprisings occurred whoever they were national riots and rebellions struggled to regain the urban power to redefine the consumption and production spaces. In those recent riots, at first, dissatisfactions were expanded in network and interaction spaces and then continued to the street. The rebellions tried to make their resistance actions by carnivalizing the urban space to capture the power of the city.

5. Conclusion

The results of the research indicate that if the aim of urban riots is because of urban settlements and the protest technique is vandalism against the public estates or if the cause of the riot is public services solely, the riot will occur at the local level.

If powerful network and interaction spaces take shape and rebels try to protest through Canavalia actions, a riot will occur at the national level.

In total, urban spaces have roles in two-level;

- 1) Power spaces were the context for riots, which were occupied by protesters to become resistance spaces. This process has been accelerated by networks and interaction.

- 2) Struggles to redefine consumption and ownership spaces were the main reason for riots among citizens, which were illustrated in the form of urban riots.

In conclusion, the network and interaction spaces expanded the domain of riots at the national level.

Keywords: Urban Riots, Urban Spaces, Boolean Technique, Vandalistic Activism, Carnivalian Activism

تحلیل فضایی شورش‌های شهری پس از انقلاب اسلامی در ایران

دانشجوی دکتری رشته جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

پگاه خیراللهی

استادیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

حمید دهقانی *

چکیده

شورش‌های شهری، اعتراضاتی خشونت‌بار، ناگهانی و مبتنی بر انگیزه‌های اقتصادی هستند که عمدتاً با اشغال فضاهای شهری به عنوان بستر اصلی اعتراضات همراه هستند. فضای شهری نیز خودشان متشکل از فضاهای مصرف، فضاهای قدرت و فضاهای شبکه‌ای هستند که هر سه، ابزار و هدفی برای شورش‌های شهری هستند. پژوهش حاضر با تأکید بر مهم‌ترین شورش‌هایی که پس از انقلاب اسلامی رخ داده‌اند، به دنبال تحلیل سویه‌های فضایی شورش‌های شهری است. داده‌های تحقیق، منابع تاریخی ثانویه هستند و برای تحلیل داده‌ها از تکنیک بولی استفاده شده است. نتایج ماتریس بولی نشان می‌دهد، زمانی که علت اعتراضات، سکونتگاه‌های شهری و کنشگری شورشیان صرفاً مبنی بر وندالیسم باشد، شورش‌های شهری در سطح محلی و اگر نارضایتی‌ها فارغ از موضوع از طریق شبکه‌های تعاملی تشدید شوند و کنشگری کارناوالی در کنار کنشگری وندالیستی در بین معترضان متداول شود، شورش‌های شهری در سطح ملی رخ می‌دهند.

کلیدواژه‌ها: شورش‌های شهری، فضاهای شهری، تکنیک بولی، کنشگری وندالیستی، کنشگری کارناوالی

مقدمه و بیان مسئله

شورش‌های شهری، اعتراضاتی ناگهانی هستند که به نوعی یک مکث فضایی-زمانی در زندگی روزمره ایجاد می‌کنند به این معنا که با رخ دادن هر شورشی، عملاً معنای فضا و زمان نیز تغییر پیدا می‌کند. زمان معنای خودش را از دست می‌دهد و کنش‌هایی مانند اعتصابات، جریان زندگی را دچار وقفه می‌کنند. علاوه بر آن، هنگام بروز شورش‌های شهری، فضاهاى شهری نیز دچار تغییر معنایی می‌شوند؛ فضاهاىی که تا پیش از اعتراضات متعلق به دولت و قدرت بوده‌اند، همزمان با پیش روی اعتراضات بدل به فضاهاىی برای تعریف گفتمان‌های انتقادی و جایگزین برای بازتعریف فضا و قدرت دولت می‌شوند.

مصطفی دیکچ شورش‌های شهری را خیزش‌ها و اعتراضاتی بدون برنامه و سازمان یافتگی، خودجوش، و حاصل نارضایتی از زندگی روزمره شهری می‌داند که حاصل انباشت تبعیض‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی هستند (دیکچ، ۱۴۰۰: ۳۷ و ۴۵). بنابراین، شورش‌های شهری، اعتراضاتی هستند که عمدتاً با سه ویژگی خشونت، مشارکت طبقه فقیر و ناگهانی بودن تعریف می‌شوند و هدف مطالعه حاضر، مطالعه وقایعی است که براساس این توضیحات، می‌توان آن‌ها را شورش‌های شهری نامید. درحالی که معمولاً جنبش‌های اجتماعی و شهری، سازمان یافتگی بیشتری دارند (حتی جنبش‌های جدید نیز اصول سازمان یافتگی ویژه خودشان را دارند) و طبقه متوسط در آن‌ها نقش پررنگی دارد. علاوه بر آن، جنبش‌های شهری، ماهیت مسالمت آمیزتری داشته و معمولاً با اهداف غیر اقتصادی شکل می‌گیرند (Thörn et al, 2016). به عبارتی، هر نوع اعتراض خیابانی می‌تواند فرم و ماهیت شورش و یا جنبش به خود بگیرد.

پیتر سوندرز معتقد است که طبقه کارگر، رهبر جنبش‌های شهری هستند چراکه اساساً جنبش‌ها و شورش‌های شهری در نتیجه بحران‌های ایجادشده در مصرف جمعی رخ می‌دهند (سوندرز، ۱۳۹۲). بنابراین، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های شورش‌های

شهری، حضور تهیدستان و فقرای شهری (طبقه کارگر، حاشیه نشینان و گروه‌های اجتماعی اقلیت) است که یا درآمد کمی دارند یا به صورت کامل در زیست اقتصادی و اجتماعی ادغام نشده‌اند.

هاروی (۱۳۹۹) معتقد است که دولت‌ها با توزیع نابرابر امکانات شهری، شهرها را بر اساس بلوک بندی‌های طبقاتی سازمان می‌دهند که این جداسازی شهری می‌تواند میان چندین شهر نیز رخ دهد؛ برای مثال توزیع امکانات مابین کلانشهرها و شهرهای کوچکتر نیز خود نمونه‌ای از بلوک بندی جغرافیایی است گرچه «این فرآیند از طریق خشونت سیاسی یا تخریب سکونتگاه‌های رسمی توسط دولت نیز می‌تواند انجام شود» (جفی و کانینگ، ۱۳۹۹: ۶۳). این شرایط می‌تواند در نهایت به تشدید شورش‌های شهری منجر شود چراکه فقرای شهری نه تنها از لحاظ ساختاری نتوانسته‌اند تا به حداقل‌های رفاه اقتصادی و اجتماعی دست یابند بلکه با سیاست‌هایی مانند گتوسازی یا تخریب سکونتگاه‌های غیررسمی، عملاً حضور فیزیکی آن‌ها حتی در حاشیه شهرها نیز غیرقانونی خوانده شده و یا نادیده گرفته می‌شود. این شرایط عملاً به این معنا است که این گروه اجتماعی نه تنها حق مصرف متن فضای شهری را ندارد بلکه از حاشیه آن نیز طرد خواهد شد.

«سه هدف اصلی تهیدستان از اعتراض خیابانی، مقاومت برای زندگی بهتر، بازتوزیع امکانات و استقلال از دولت است» (بیات، ۱۳۹۶: ۳۴). شورش‌های شهری صرفاً اعتراضاتی بی هدف نیستند بلکه هدف آن‌ها بازتوزیع خدمات شهری و پذیرفته شدن به عنوان یک شهروند در متن زندگی شهری است هرچند خشونت انباشته شده به دلیل سال‌ها تجربه نابرابری، کنشگری تهیدستان در قالب سوژگی انفجاری نمود پیدا می‌کند. «چنین مردم آواره‌ای در خطر تبعید به مناطقی با تسهیلات فقیرانه و محیط زیستی نامطلوب‌اند و در صورت افزایش محرومیت مطلق و نسبی ممکن است به کانون‌های تنش اجتماعی تبدیل شود» (ساج و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۳۱). فضاهای شهری که تحت تصرف تهیدستان و حاشیه نشینان است، هم معلول انواع نابرابری‌ها

است و هم علت مناقشات دولت با این گروه‌های اجتماعی است. دولت و تهیدستان شهری یا آشکارا از طریق سیاست‌های تخریب رودرروی یکدیگر قرار می‌گیرند و یا از طریق مشکلات اقتصادی ساختاری، طی روندی تدریجی و پنهان خشونتی ذهنی در افکار تهیدستان علیه دولت شکل می‌گیرد که به صورت ناگهانی و خشونت آمیز در شورش‌های شهری نمود پیدا می‌کند.

هدف اصلی شورش‌ها، بازپس‌گیری و یا بازتعریف فضاهای شهری است. «جنبش‌ها، صرفاً از شهر به عنوان بستری برای اینکه مکان‌ها یا ساختمان‌های خاصی از آن را اشغال کنند، بهره نمی‌برند بلکه آن‌ها را به فضای عمومی مادی تبدیل می‌کنند. گذشته از آن، برخی کنش‌ها می‌تواند به عنوان چالش‌هایی علیه ساختارهای قدرت فضایی شده شناخته شوند و تلاش شود تا معنای غالب شهر مانند مرکزیت مفاهیم هژمونیک بازتعریف شوند» (Thörn et al, 2016: 31). در شورش‌های شهری نیز صرفاً فضاهای شهری اشغال نمی‌شوند با این تفاوت که به جای ساختن فضای عمومی و مباحثه بر سر مشکلات شهری، شورشیان صرفاً با هدف عمومی کردن خواسته‌هایشان دست به تسخیر مکان‌های نماد تبعیض می‌زنند. علاوه بر آن، مانند جنبش‌ها، شورش‌های شهری قصد دارند تا هژمونی دولت بر شهر را به چالش بکشند. بنابراین، فضاهای شهری صرفاً مکان‌های سمبلیک شهرها نیستند بلکه فضاهای شهری، حاصل ارتباط بین سه دسته عوامل اقتصادی (مصرف و مالکیت)، سیاسی (قدرت و مقاومت) و اجتماعی (شبکه‌های روابط اجتماعی) هستند و در شورش‌های شهری نیز، هدف اعتراضات متأثر از این عوامل و مؤثر بر آن‌ها هستند.

در ایران نیز پس از انقلاب اسلامی، شورش‌های مختلفی با ابعاد متفاوت ملی یا محلی به وقوع پیوسته است. براساس گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس طی سال‌های ۱۳۶۰ تا ۱۳۷۵، آثار اقتصادی دوران جنگ و سیاست‌های اقتصادی توسعه گرایانه دولت پس از جنگ، باعث شد تا جمعیت حاشیه نشین، ۱۱ درصد افزایش پیدا کند. از سال ۱۳۹۷ به بعد نیز تورم غیر متعارف بخش مسکن مهم ترین عامل رشد جمعیت

حاشیه نشین شده است. (۱۴:۱۴۰۱). در شورش‌های ایران پس‌انقلابی مانند سایر جوامع، فقرا و تهیدستان شهری معترضان اصلی در شورش‌های شهری بوده‌اند. آنچه اهمیت دارد این است که به مرور زمان، شورش‌های شهری در ایران، ابعاد گسترده تری به خود گرفته‌اند و از شورش‌های شهری محلی بدل به شورش‌های شهری ملی شده‌اند. این تغییرات می‌تواند به این معنا باشد که نابرابری‌ها همچنان وجود دارد اما فضاهای شهری که در آن‌ها اعتراض رخ می‌دهد، گسترده‌تر شده‌اند. از همین رو، مطالعه شورش‌های شهری و مرور چنین وقایعی اهمیت دارد. پژوهش حاضر نیز در تلاش است تا تعدادی از شورش‌های شهری که طی چهاردهه اخیر رخ داده‌اند را از منظر فضایی مورد بررسی قرار دهد و ابعاد فضایی شورش‌ها را مطالعه کند. به این ترتیب، پرسش‌های پژوهش عبارتند از:

- (۱) مهم‌ترین شورش‌های شهری در چهار دهه اخیر به چه دلیل شکل گرفته‌اند؟
- (۲) فضاهای شهری چگونه توسط معترضان تسخیر شده و مورد استفاده قرار گرفته است؟
- (۳) فضاهای شهری چه نقشی در شکل‌گیری یا نتیجه شورش‌ها داشته‌اند؟

پیشینه تحقیق

کمتر پژوهشی وجود دارد که ابعاد فضایی شورش‌ها (مخصوصاً شورش‌های شهری و نه جنبش‌های شهری) را مورد مطالعه قرار داده باشد. در این تحقیق، مهم‌ترین پژوهش‌های انجام شده که به تحلیل فضایی اعتراضات شهری پرداخته‌اند مورد مطالعه قرار گرفته است، از جمله:

باقرنژاد و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی به بررسی جنبش‌های اجتماعی در ایران با روش بولی پرداخته‌اند. در این پژوهش، محققان به تعریف سه نوع فضا - زمان مطلق، فضا- زمان نسبی و فضا - زمان رابطه‌ای پرداخته‌اند و سپس این نتیجه را مطرح

می‌کنند که در اگر هر سه این فضا-مکان‌ها همزمان با هم یا در صورتی که صرفاً فضا-زمان نسبی وجود داشته باشد، یک جنبش موفق خواهد شد.

جاودانی و پروین (۱۳۹۴) در پژوهشی به نقش میدان تحریر در بهار عربی پرداخته‌اند. مانند بهار عربی زمانی که دو متغیر فضا و شهروندان با یکدیگر ادغام شوند، نهاد قدرت قابل تغییر است اما اگر فضای شهری تحت سلطه نهاد قدرت باشد، این شهروندان باید خود را با دولت و خواسته‌هایش وفق دهند.

خادمیان و قابل رحمت (۱۳۹۴) با مطالعه نقش پارک گزی در استانبول و اعتراضات شهری در سال ۲۰۱۳ بیان می‌کنند که اعتراضات شهری در آن زمان حاصل نارضایتی از پروژه‌های نئولیبرالی دولت بوده است و معترضان به دنبال به رخ کشیدن قدرت خود از طریق تسخیر فضاهای شهری بودند.

اورکوسکا (Orchowska, 2024) به مطالعه جنبش هری سال‌های ۲۰۱۷-۲۰۱۸ در ورشو لهستان پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که معترضان عمدتاً از طبقه متوسط بوده و هدف اصلی آن‌ها دستیابی به امکانات و خدمات متداول شهری مانند مراکز آموزشی مناسب بوده است تا شهر بدل به فضایی برای زندگی شهروندان باشد نه صرفاً مکانی برای کسب درآمد اقتصادی.

موتسلوس (Moutselos, 2020) به مطالعه شورش‌های شهری سال ۲۰۰۵ در مناطق شمالی شهر پاریس پرداخته است. او معتقد است که سیاست «استثنا‌نگاری»^۱ دولت در زمینه ایجاد خدمات رفاهی برای مناطق مهاجرنشین شمال پاریس، علت اصلی شورش‌های شهری بوده است و معترضان علیه سیاست‌های دولت که صرفاً آن‌ها را مجرم می‌داند و به آن‌ها خدماتی ارائه نمی‌دهد، شورش می‌کنند.

اینسه و همکاران (Ince et al, 2020) پس از مطالعه شورش‌های سال ۲۰۱۱ در لندن و سال ۲۰۱۳ در استکهلم این نتیجه را مطرح می‌کنند که سیاست اعیان‌سازی^۲ محلات در شرایطی که پیامدهای بحران اقتصادی سال ۲۰۰۸ همچنان در این جوامع

1. Exceptionalism
2. Gentrification

وجود دارد، منجر به تشدید احساس نابرابری و بروز شورش‌هایی علیه محلات ثروتمندتر شده است.

تانگ (Tang, 2019) نیز به مطالعه جنبش «چتر» در هنگ کنگ سال ۲۰۱۴ پرداخته است و آن را اعتراضی علیه نئولیبرالیسم می‌داند با این تفاوت که باور دارد این جنبش با تسخیر فضاهای شهری به دنبال تغییر و بازتعریف دو مفهوم عمومی و خصوصی بودند و معترضان تلاش داشتند تا به ساکنان و مصرف کنندگان شهر تبدیل شوند نه ساکنان تحت سلطه دولت در شهرها.

ونگ و همکاران (Wang et al, 2018) نیز با مطالعه جنبش «مرکز را اشغال کنید» که در سال ۲۰۱۴ در هنگ کنگ رخ داد، این نتیجه را مطرح می‌کنند که این جنبش شهری از طریق شبکه سازی ذهنی مابین دانشجویان و اشغال فضاهای شهری (از دانشگاه تا مرکز شهر) آغاز شد تا با بازآفرینی فضای دانشگاهی از طریق دیوارنگاره‌های دانشگاه، اهدافشان برای بازتعریف فضاهای شهری را نیز مطرح کنند. آبازان (Abazan, 2017) نقش میدان تحریر در اعتراضات بهار عربی در مصر را مورد بررسی قرار داده است. او معتقد است که معترضان با تسخیر فضاهای شهری قاهره که مبتنی بر باورهای نئولیبرال ساخته شده بودند، تلاش داشتند تا سوژگی سیاسی خود را بازپس بگیرند و قاهره را از شهری منفعل تحت استبداد به شهری آزاد و دموکراتیک تبدیل کنند.

دافی (Daphi, 2017) با مطالعه جنبش عدالت خواهی جهانی که در سال ۲۰۱۱ در شهر ژنو اعتراضاتی در مقابل محل نشست گروه هشت برپا کرد، بیان می‌کند که معترضان در این جنبش تلاش می‌کردند تا با اشغال شهر، حافظه شهروندان را معطوف به نابرابری‌های موجود در سطح جهان بکنند و شهروندان را به عنوان «ما»^۱ را در مقابل رهبران جهان به عنوان «آن‌ها»^۲ یا دیگری قرار دهند.

1. Us

2. Them

همانگونه که از مرور پیشینه تحقیق مشخص است، پژوهش‌های داخلی عمدتاً به مطالعه نقش نمادین فضاهاى شهری در جنبش‌های اجتماعى خصوصاً بهار عربى پرداخته‌اند و پژوهش‌های خارجى نیز بر نقش نئولیبرالیسم بر جنبش‌های شهری و یا تأثیر سیاست‌های شهری بر شورش‌ها متمرکز بوده‌اند. کمتر تحقیقى به بررسی شورش‌های شهری با تمرکز بر نقش فضاهاى شهری پرداخته است. در برخى از پژوهش‌ها که به بررسی شورش‌هایی مثل شورش‌های سال ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸ پرداخته شده (حسین‌پور و رشیدی، ۱۴۰۰؛ ولی‌نژاد و کاظمی، ۱۴۰۰؛ نوروزپور، ۱۳۹۸) تحلیل فضایی از این شورش‌ها ارائه نشده است. به همین دلیل پژوهش حاضر تلاش دارد تا ابعاد فضایی شورش‌های شهری را که در ایران پس از انقلاب اسلامى رخ داده‌اند، مورد بررسی قرار دهد.

چارچوب مفهومی

فضاهای قدرت و مقاومت

هژمونی فضا در زندگى اجتماعى، غیرقابل انکار است؛ زندگى اجتماعى در بستر فضایی معنا مى‌یابد و فضاهاى شهری بر اساس جریان زندگى اجتماعى معنایی اجتماعى مى‌یابند و تبدیل به فضاهاى اجتماعى مى‌شوند. از نظر هانرى لوفور، فرآیندهای مبتنی بر تولید روابط اجتماعى که در نهایت به هژمونی فضا منتهی مى‌شود. هژمونی فضا حاصل تعامل سه متغیر کنش فضایی، بازنمایی فضا و فضاهاى بازنمایی هستند. فعالیت فضایی^۱، عملکردها و فعالیت‌های است که در فضاهاى عینی برای تولید و بازتولید کنش‌های اجتماعى و روابط تولیدی در انجام مى‌شوند اما مجموعه ارزش‌ها، نمادها و روابط اجتماعى که به صورت ذهنی در این‌ها شکل مى‌گیرند، به نوعی بازنمایی‌های فضا^۲ هستند. در این میان، فضاهاى بازنمایی^۳، نشانه‌های فضایی

1. Spatial Practice

2. Representation of Space

3. Representational Spaces

عینی هستند که ابعاد اجتماعی زندگی فضایی را بازنمایی می‌کنند (Lefevbre, 1991) خوانش^۱ فضاهای بازنمایی به خوانایی کدها و نشانه‌های فضایی وابسته است.

هژمونی فضاهای شهری، مهم‌ترین مسئله مورد بحث مابین شهروندان و دولت است. شهروندان دائماً برای کسب سلطه بر فضاهای شهری با دولت در تضاد و مقابله هستند و دولت نیز دائماً به دنبال بازتولید فضا برای حفظ هژمونی خودش است؛ هژمونی که از لحاظ اقتصادی با تداوم سلطه سرمایه‌داری و از لحاظ سیاسی با تداوم سلطه دولت حاکم مرتبط است. «آنچه لوفور حق به شهر نامیده است، بیش از آنکه ادعای ساده وابستگی سرزمینی باشد، مطالبه‌ای اجتماعی است... حق به ادعای به رسمیت شناختن به عنوان بازتولیدکننده روابط اجتماعی قدرت و حق مشارکت در آن است» (گیلبرت و دیکچ، ۱۳۹۳: ۴۶۹). این فرآیند، همان مفهوم تقابل‌های فضایی^۲ درباره حق به شهر است که لوفور (۱۳۹۷) آن را مطرح می‌کند. از سوی دیگر، شهروندان نیز در تلاش‌اند تا گفتمان‌های جدیدی را بر فضاهای شهری یا به عبارتی، دولت تحمیل کنند تا گفتمان هژمونیک جدیدی را مبتنی بر منافع خودشان بر حاکم کنند چرا که شهروندان خودشان را نسبت به دارای حق می‌دانند؛ حقی که به آن‌ها اجازه می‌دهد تا برای تسلط گفتمان فضایی مورد قبولشان بر شهر با قدرت مبارزه کنند. شهرها فضاهایی اجتماعی برای رودرویی فیزیکی تضادهای اجتماعی هستند؛ تضادهایی که در نهایت مابین دو گروه سرمایه‌داران مسلط بر شهر (دولت و طبقات اجتماعی بالا) و محرومان شهری (طبقه پایین و حاشیه نشینان) رخ می‌دهند. همانگونه که دیوید هاروی مطرح می‌کند، نظام سرمایه‌داری سلطه خودش بر جامعه را از طریق تسلط بر فضاهای شهری تضمین می‌کند؛ سرمایه‌داری از طریق بخش بندی‌های جغرافیایی مانع از اتحاد فضایی طبقه پرولتاریا می‌شود و از این طریق تسلط خودش را بر فضا تثبیت می‌کند. علاوه بر بلوک بندی جغرافیایی-اجتماعی، هژمونی دولت‌ها (مخصوصاً دولت‌های سرمایه‌داری از نظر هاروی) از طریق تحمیل الگوهای مصرف

1. Readability

2. Spatial Contradictions

شهری به شهروندان نیز انجام می‌شود (هاروی، ۱۳۹۹ و ۱۳۷۹). به این ترتیب، شهرها عملاً فضاهایی اجتماعی هستند که بازتولید هژمونی دولت‌های سرمایه‌داری را از طریق تملک و توزیع اراضی شهری ممکن می‌کنند.

همانگونه که شپارد (Sheppard, 2008) بیان می‌کند، فضا و مکان مندی^۱ هم موثر و هم متأثر از تلاش برای تعریف هویت و حفظ هژمونی در فرآیند تعریف و بازتعریف فضا است. تضادهای شهری به معنای مبارزه برای بازگرداندن عدالت فضایی و در نهایت، امید به فضاهای شهری است. فضاهای شهری، فضاهایی مورد نزاع دائمی مابین طبقات اجتماعی هستند تا گفتمان‌های عدالت و امید خودشان را بر منطق زندگی شهری حاکم کنند. به این ترتیب، بخشی از فضاهای شهری، فضاهایی هستند که با هدف کسب یا حفظ قدرت شکل گرفته‌اند. هم دولت‌ها و هم شهروندان در نزاع و تلاشی دائمی برای تداوم دادن یا قبضه کردن به قدرتی هستند که یا آن را در اختیار دارند و یا می‌خواهند در اختیار بگیرند. بنابراین می‌توان گفت که بخشی از فضاهای شهری، فضاهای قدرت و مقاومت هستند؛ فضاهایی که با مقاومت علیه از دست دادن یا برای به دست گرفتن قدرت معنا می‌یابند.

فضاهای مصرف و مالکیت

شهرها عملاً بر مبنای تضادهای اجتماعی بر سر مالکیت و مصرف شکل می‌گیرند. ادوارد سوجا (Soja, 1980) فضاهای شهری را حاصل روابط دیالکتیکی مابین دوگانه‌های فضایی مابین تولید-مصرف می‌داند. فضاهای شهری متشکل از دوگانه‌هایی تضادگونه مابین نیروهایی هستند که می‌توانند تولید کنند و نیروهایی که صرفاً می‌توانند مصرف کنند. مارک جین، فضاهای شهری را فضاهایی تضادآمیز تعریف می‌کند که عاملیت‌های فردی و ساختارهای اجتماعی ایدئولوژیکی را از طریق مصرف فضاهای شهری و نزاع بر سر الگوهای مصرف به یکدیگر پیوند می‌دهند.

«شهرها و فضاهای آن نوعی قطبی شدن اجتماعی و فضایی فزاینده بین برخوردارها یعنی کسانی که فضاهای جدید و مدرن را اشغال کرده‌اند و محرومان که اغلب در مناطق فقیرنشین و گتوها زندگی می‌کنند به نمایش می‌گذارند» (جین، ۱۳۹۶: ۳۷). مصرف، نه صرفاً تعیین کننده پایگاه اقتصادی-اجتماعی بلکه عاملی برای سوژگی سیاسی در شهر نیز هست.

امروزه شهرها مکان‌هایی هستند که بسیاری از اعضای جوامع با امید برای مصرف در آن‌ها ساکن می‌شوند هرچند منطق زندگی شهرنشینی در تقابل کامل با امید و عدالت است. همانگونه که کاستلز بیان می‌کند، زندگی شهری عملاً به دو بلوک توزیع و مصرف تقسیم شده است؛ این دو بلوک از طریق کردارهای ایدئولوژیک، نشانه‌های فرهنگی تولید می‌کند. بلوک تولید تحت مدیریت و مالکیت طبقه سرمایه‌دار است درحالی که بلوک مصرف متعلق به طبقه کارگر اما تحت مدیریت طبقه سرمایه‌دار است (Castells, 1977). به عبارتی می‌توان گفت که از دیدگاه کاستلز فضاهای شهری مجموعه‌ای از فضاهای نمادینی هستند که به صورت ایدئولوژیک شکل گرفته‌اند و عملاً تفکیک‌ها و تقسیمات فضایی نیز بازنمایی تفکیک‌های طبقاتی ایدئولوژیک در شهر هستند. در شرایطی که این تضادها تعمیق شوند، اعضای بلوک مصرف تلاش می‌کنند تا از طریق اعتراضات سیاسی، خواسته‌هایشان از فضاهای شهری را در قالب اعتراضات شهری بیان کنند. به عبارت دیگر، بخش‌هایی از فضاهای شهری، فضاهای مصرف و مالکیت هستند؛ به این معنا که در آن فضا متشکل از دو مفهوم برخورداری و محرومیت است که به هویت شهروندان در آن مکان‌ها معنا می‌دهد و این برخورداری از امکان خرید اقلام مورد نیاز در زندگی روزمره تا خرید بخشی از مکان شهری مانند زمین و مسکن را فراهم می‌آورد. فضاهای مصرف، فضاهایی هستند که با تملک مادی بخشی از شهر، به شهروندان احساس تعلق به فضای شهر را منتقل می‌کنند.

تد رابرت گر (۱۳۸۸) معتقد است که هرگاه شهروندان احساس کنند در

فرصت‌های زندگی روزمره شهری که دارند، اختلالی ایجاد شود و یا افراد احساس کنند که احتمالاً در آن‌ها اختلالی ایجاد می‌شود، احساس محرومیت نسبی شکل می‌گیرد که مشخصاً با خشونت اجتماعی و شورش‌های اجتماعی رابطه دارد. «انسان‌ها نسبت به تغییرات کوچک در موقعیت ارزشی اقتصادی حساس‌تر از تغییرات در دیگر ارزش‌ها هستند. اما اگر محرومیت اقتصادی آنچنان زیاد باشد که وضعیت انسان‌ها به آستانه گرسنگی برسد، آن‌ها عملاً قادر به شورش نخواهند بود» (گر، ۱۳۸۸: ۱۷۱). بنابراین، کوچکترین تغییرات اقتصادی در شرایطی که توانایی‌های مالی افراد در حال تهدید شدن است، می‌تواند منجر به شورش‌های گسترده‌ای شود چرا که در این شرایط، شهروندان سعی می‌کنند تا از افول هرچه بیشتر توانایی‌های مصرفی اقتصادی شان جلوگیری کنند. فقرای شهری نیز هرگاه احساس کنند که قدرتشان در مصرف خدمات عمومی شهری کاهش یافته است، دست به شورش علیه قوانین رسمی و غیررسمی مصرف شهری می‌زنند و یا علیه دولت به عنوان عامل اصلی محرومیت‌شان از خدمات عمومی شهری اعتراضاتی برپا می‌کنند چرا که مصرف شهری به معنای داشتن حقی برای زندگی در شهر به عنوان یک شهروند است.

فضاهای شبکه‌ای و تعاملی

امروزه شورش‌های شهری پیش از آنکه به صورت فیزیکی در خیابان‌ها نمود پیدا کند، در فضاهای مجازی و موازی ذهنی مابین شهروندان آغاز می‌شود. به عبارتی دیگر، شهرهای امروزی صرفاً متشکل از فضاهای قدرت و فضاهای مصرف نیستند بلکه فضاهای شبکه‌ای نیز بخشی از زندگی شهری را تشکیل می‌دهد. همانگونه که ویلوپو و دیجکما (Wilopo and Dijkema, 2024) بیان می‌کنند، امروزه بخشی از اعتراضات شهری در فضاهای مجازی انجام می‌شود؛ ابتدا یک بحث مجازی در شبکه‌های اجتماعی آغاز می‌شود و به تدریج دامنه آن به فضای شهری نیز کشیده می‌شود هرچند خود این مشاجرات مجازی ریشه در تبعیض‌ها و واقعیت زندگی شهری دارند. در این

رویکرد، فضاهای شهری هم مسئله مورد مناقشه و هم بستر اعتراضات هستند. از نظر ادوارد سوچا شهرهای امروزی را «شهرهای سایبری» می‌خواند و معتقد است که امروزه خواسته‌های شهروندان مانند عدالت شهری در اینترنت به راحتی بیان می‌شود بدون آنکه نابرابری‌های فضایی مانع آن‌ها شود (سوچا، ۱۳۹۷: ۴۸۴). بنابراین، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی بدل به بسترهایی موازی با واقعیت زندگی شهری شده‌اند که می‌توان مطالبات زندگی شهری را در آن‌ها نیز بیان و جستجو کرد و آن را به خیابان تسری داد.

تیلور و اسپایسر (Taylor and Spicer, 2007) سه نقش متفاوت برای فضاهای شهری در اعتراضات اجتماعی تعریف می‌کنند. ۱) فضاهای شهری، فضاهای فیزیکی اعتراض هستند. ۲) فضاهای شهری، فضاهای مادیت بخش به قدرت هستند. ۳) فضاهای شهری، فضاهایی برای احساس و مشارکت فردی و تجربه زیسته نیز هستند. به عقیده یه و چان ترکیب هر سه بعد مذکور، در کنار تلاش برای تسلط، شبکه‌سازی، تراکم و ممانعت یک اعتراض شهری را شکل می‌دهند؛ اعتراضاتی که نتیجه تعامل و متمرکز بر تغییر «نظم فضا»^۱ و «نظم در فضا»^۲ است. «نظم فضا مستقیماً بر افراد تأثیر می‌گذارد؛ در حالی که نظم در فضا از طریق شبکه‌های اجتماعی عمل می‌کند» (Ye and Chan, 2018: 10). هالورسن (Halverson, 2017) معتقد است که در جنبش‌های اجتماعی، فرآیند اشغال خیابان‌ها و مکان‌های نمادین ابتدا از طریق شبکه‌های مابین معترضان تعریف شده و شکل می‌گیرد و پس از شکل‌گیری شبکه‌های روابط بین معترضان، بازنمایی فضا از طریق اشغال محقق می‌شود. به این ترتیب می‌توان گفت که فضاهای شهری صرفاً متأثر از مکان‌های شهری یا حضور فیزیکی شهروندان آن مکان‌ها نیستند بلکه تعاملات اجتماعی و قوانین حاکم بر آن‌ها نیز بخشی از فضاهای شهری را شکل می‌دهند که می‌توان آن‌ها را فضاهای شبکه‌ای و تعاملی نامید. از نظر کاستلز، جابجا شدن از فضای امن سایبر به سمت فضای شهری برای ساختن تاریخ،

نمود خودآگاهی در جنبش‌های اجتماعی است که اعتراضات را از فضای مکان‌ها به فضای جریان‌ها منتقل می‌کند (کاستلز، ۱۳۹۳). کنشگران ابتدا در فضای سایبری و مجازی به ارائه نظرات و خواسته‌هایشان می‌پردازند و به این ترتیب، نخستین سطح سوژگی سیاسی را تجربه می‌کنند. پس از آن، با حضور فیزیکی در مکان‌های شهری، فضای شبکه‌ای و سوژگی سیاسی خود را فضای عینی امتداد می‌دهند و به سوژگی خود، حالتی عینی می‌بخشند. در اعتراضات اجتماعی (اعم از جنبش‌ها یا شورش‌های اجتماعی) فضاهای شهری اشغال می‌شوند زیرا «۱» این فضاها ایجاد اجماع می‌کنند. «۲» فضاها معمولاً با قدرت نمادین هجوم به محل‌های قدرت دولت و یا نهادهای مالی، دارای بارمعنایی می‌شوند. «۳» جنبش‌های اجتماعی با ساختن اجتماعی آزاد در مکانی نمادین، یک فضای عمومی ایجاد می‌کنند؛ فضایی برای هم‌اندیشی که در نهایت تبدیل به فضایی سیاسی می‌شود» (کاستلز، ۱۳۹۳: ۱۷-۱۸). بنابراین، تسخیر فضاهای شهری در شورش‌های شهری، پیش از آنکه به صورت فیزیکی رخ دهد، در ذهن معترضان انجام می‌شود و سپس نمود عینی می‌یابد. نتیجه این بسیج سیاسی نیز به نوع رابطه شورشیان و دولت بستگی دارد. بسیج سیاسی در اعتراضات شهری می‌تواند بر مبنای تقابل‌های سیاسی بنا می‌شود و بر اساس نوع پاسخ دولت به بسیج سیاسی، نتیجه اعتراضات شهری می‌تواند از تعدیل سیاست‌های دولت تا کناره‌گیری دولت متفاوت باشد (Castells, 1977). تا زمانی که شورشیان و دولت بر سر تعریف جدید از فضای شهری به توافق نرسند، فضای شهری بازتعریف نخواهد شد و منطبق زندگی شهری نیز تغییر نخواهد کرد.

فضاهای شهری و شورش‌های شهری

به این ترتیب، فضای شهری، صرفاً یک ذهنیت انتزاعی از مکان‌های شهری نیستند بلکه فضاهای شهری محصول ترکیب و به هم پیوستگی سه نوع فضای دیگر هستند. فضای شهری برآیند رابطه مابین سه نوع فضای متمایز است؛

(۱) فضاهایی که توسط دولت یا شهروندان خریداری، مصرف و مدیریت می‌شوند.

(۲) فضاهایی که مشخصاً توسط دولت برای اعمال قدرت و توسط شهروندان برای به چالش کشیدن هژمونی دولت تعریف شده است.

(۳) فضاهایی که از طریق ارتباطات بیناذهنی مجازی شکل گرفته و به صورت عینی نمود پیدا می‌کنند.

شورش‌های شهری زمانی رخ می‌دهند که قوانین خرید و مدیریت فضاهای مصرف و مالکیت مورد انتقاد دولت، شهروندان یا هردو آن‌ها قرار بگیرد اما نزاع بر سر این مسئله، مرحله اول در یک شورش شهری است. پس از آن، فضاهای شبکه‌ای و تعاملی هستند که بستر تعامل مابین ناراضیان را فراهم می‌کنند تا در نهایت شورشیان به صورت عینی تصمیم به تسخیر فیزیکی خیابان بگیرند.

روش تحقیق

یکی از مشکلات اصلی در این پژوهش، محدودیت منابع تاریخی است که به شورش‌های شهری در ایران پس‌انقلاب پرداخته باشد؛ به گونه‌ای که حتی جزئیات برخی از رخداد‌های تاریخی مورد بررسی به روشنی مشخص نیست خصوصاً اینکه پژوهش حاضر در تلاش است تا ابعاد فضایی آن‌ها را مطالعه کند. با توجه به محدودیت داده درباره تعداد و جزئیات شورش‌های شهری که طی چهاردهه اخیر رخ داده‌اند، نویسندگان سعی داشتند تا تعدادی از مهم‌ترین اعتراضاتی که با مشخصات شورش‌های شهری (بروز ناگهانی، دارای ابعاد خشونت‌آمیز، باعلت‌های عمده‌تاً اقتصادی) منطبق هستند را گزینش کرده و تحلیل کنند. نویسندگان ابتدا با بررسی شورش‌های شهری و ریشه‌های تاریخی آنان، به یک تیپولوژی از شورش‌های شهری دست یافتند اما به دلیل محدودیت متن، از هر سنخ شورش‌های شهری رخ داده، صرفاً دو شورش توضیح داده شده است. برای مثال، در شورش‌های زیست محیطی در

اصفهان، وقایع سال ۱۳۹۱ توضیح داده شده است چرا که اعتراضات به مسئله آب در اصفهان در پاییز سال ۱۴۰۰ در ادامه همان شورش‌ها رخ داد اما نشانه‌هایی از کنش‌های مدنی اعتراضی هم در آن دیده می‌شود.

براین اساس، روش مقاله تحلیل تاریخی است و برای تحلیل داده‌ها نیز از تکنیک بولی استفاده شده است. این تکنیک به این دلیل استفاده شده است که امکان مقایسه بین چند رویداد را براساس اطلاعات موجود فراهم می‌کند. با توجه به اینکه اطلاعات موجود درباره شورش‌های شهری پساانقلابی بسیار کم است و این شورش‌ها در بازه‌های زمانی مختلف رخ داده بودند، این تکنیک به بهترین شکل می‌توانست تشابهات و تفاوت‌های این شورش‌ها را براساس مبانی نظری مقاله مشخص کند.

در این تکنیک محقق به دنبال ارائه گزاره‌های منطقی مابین شروط علی است که می‌تواند در روی دادن مجدد آن وقایع موثر باشد یا نباشد. در این روش ابتدا باید بین ۵ تا مورد برای بررسی گزینش شود، سپس محقق باید تعدادی ارزش و شرط علی تدوین کند و تأثیر حضور یا عدم حضور هر ارزش در تحقق یا عدم تحقق شرایط علی را تعیین کند. در این روش برای ارزیابی شروط علی، هر متغیر بر اساس حضور یا عدم حضور در موارد مورد بررسی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد که بر اساس منطق فازی، در ماتریس ارزش‌ها حضور هر متغیر با عدد ۱ و عدم حضور آن با عدد صفر و در معادله نویسی، علامت ضرب به معنای همزمانی و علامت جمع معادل یا منطقی است. (ساعی، ۱۳۹۰).

داده‌های پژوهش

شورش‌های شهری طی ۴ دهه اخیر در ایران پسا انقلاب

شورش‌هایی علیه مالکیت و مصرف شهری

در خرداد ماه سال ۱۳۷۱، حاشیه نشینان شهر مشهد در اعتراض به سیاست تخریب خانه‌های غیررسمی و دست فروشی در حاشیه شهر مشهد، اعتراضاتی شکل گرفت که

هدف اصلی معترضان حفظ تسلط خودشان بر مناطق حاشیه ای به عنوان سکونتگاه‌هایشان بود. «ماجرای کوی طلاب مشهد از این قرار بود که در سال ۱۳۷۱ مسئولان شهری مشهد برای جلوگیری از مشکل حاشیه‌نشینی و ساخت‌وسازهای غیرمجاز در شهر مشهد، بدون ارائه امکانات اولیه برای آسایش حاشیه‌نشینان و ایجاد بستر مناسب، تصمیم به تخریب و نابودی ساخت‌وسازهای مردم گرفتند... بنا بر گزارش آسوشیتدپرس، دولت بولدوزرها را برای تخریب بناهایی فرستاده بود اما زاغه‌نشینان خشمگین، در شهر دست به تظاهرات زده و ساختمان‌های دولتی را به آتش کشیده و تخریب کردند» (گزارش آسوشیتدپرس به نقل از سایت خبری شرق دیلی، ۸ بهمن ۱۳۹۸). در این شورش مشخصاً مالکیت اراضی شهری و مصرف زمین‌های شهری مسئله اصلی مورد نزاع مابین دولت و تهیدستان شهری بوده است. فقرای شهری که قادر به زندگی در متن شهر نبودند، برای حفظ اراضی که به صورت غیرقانونی به دلیل فقر مورد تصرف قرار داده بودند علیه دولت اعتراضاتی برپا کردند. از طرفی دولت به دنبال بازپس‌گیری اراضی بود که به صورت غیرقانونی توسط فقرای شهری مورد استفاده قرار گرفته بود و از سوی دیگر، شورشیان فقیر نابرابری و فقر اقتصادی را عامل اصلی شرایط خود دانسته و خودشان را برای تصرف این اراضی محق می‌دانستند.

«در حاشیه شهر مشهد بیش از ۲۰ شهرک فقیرنشین و البته مهاجر وجود داشت که ده‌ها هزار زن و مرد و هزاران خانواده پریچه در آنها با کمترین امکانات زندگی می‌کردند... این شهرک‌ها، نوعاً خارج از محدوده خدمات شهرداری و بعضاً بخشی از آنها خارج از محدوده بودند» (مصاحبه سایت خبری شرق دیلی با مصطفی ایزدی، فروردین ۱۳۹۸). به این ترتیب، در این شورش‌ها عملاً نزاع بر سر فضای شهری و اعتراض به تفکیک فضایی و فضاهای مصرف نابرابر در سطح شهر بوده است. در این شورش نیز اشغال و تصرف خیابان، تلاش برای بدل کردن خیابان به فضای قدرت و مقاومت برای تداوم زندگی شان در فضای مصرف بود هرچند در این رخداد نشانه‌ای از فضاهای شبکه‌ای و تعاملی دیده نمی‌شود و تجمعات همزمان با آغاز تخریب‌ها

شروع شده بود. در این شورش نشانه‌ای از شکل‌گیری فضاهای تعاملی و شبکه‌ای پیش از تسخیر خیابان‌ها و فضاهای شهری دیده نمی‌شود و معترضان سعی داشتند تا با مقاومت علیه نیروهای دولتی که با هدف تخریب سکونتگاه‌های غیررسمی در آن مناطق حضور داشتند و اعتراضات خیابانی، مانع از دست رفتن مالکیت غیررسمی خود بر اراضی شهری شوند. به این ترتیب، سکونتگاه‌های غیررسمی و خیابان‌ها بستر اصلی شکل‌گیری و تقابل فضاهای قدرت و مقاومت بوده است.

یکی دیگر از شورش‌های شهری که پس از انقلاب ایران به علت نابرابری اقتصادی رخ داد، شورش تهیدستان در اسلامشهر در سال ۱۳۷۴ بود. این شورش‌ها به معنای علمی شورش تهیدستان شهری بود چرا که هم در مناطق حاشیه‌نشین و هم در اعتراض به گرانی قیمت بلیط اتوبوس که معمولاً در مناطق حاشیه‌ای بیشتر مورد استفاده است، رخ داد. «مرکز این اتفاقات نه فقط در اسلامشهر که تقریباً در همه شهرهای حاشیه جاده ساوه بود... از نظر زیرساخت‌های شهری، محله ما و مناطق اطراف از حداقل‌ها هم بی‌بهره بودند. کوچه‌ها و خیابان‌ها آسفالت نبود... شبکه برق ناپایدار بود و آب شرب، ساعات محدودی در هفته وصل می‌شد... در محله ما کمتر از انگشتان دست تلفن داشتند و تنها وسیله ارتباطی، مخابرات بود. گاز شهری وجود نداشت و...» (رضایی ثمرین، روزنامه هفت صبح، ۱۰ آذر ۱۳۹۸). بنابراین، مسئله خدمات شهری و مصرف خدمات جمعی یکی از دلایل بروز این شورش بوده است و افزایش قیمت بلیط اتوبوس که خودش نیز یکی از خدمات عمومی دولتی است، باعث حضور فیزیکی معترضان در خیابان و بروز سوژگی سیاسی در اعتراض به محرومیت از فضای شهری شده است.

«قسمت عمده خانه‌های اسلام شهر غیر رسمی ساخته شده بودند و به صورت قولنامه‌ای در اختیار ساکنان قرار داشتن... مردم منطقه اسلامشهر مذکور از کمبود آب، قطعی برق و آسفالت نبودن خیابان‌ها رنج می‌بردند و دولت نیز در مقابل مالکیت زمین‌های آنان را غیر قانونی می‌دانست و خدمات شهری را در این مناطق تعلیق کرده

بود» (گزارش مروری سایت خبری رویداد ۲۴). چنین توصیفی از مناطق حاشیه‌ای اسلامشهر که خودش امروزه نوعی شهر اقماری در نزدیکی تهران است، نشان دهنده نابرابری در توزیع خدمات مابین تهران و اسلامشهر است. «در آن روزها که اعتراضات مردم شروع شده بود، آب روستاها را جیره‌بندی کرده بودند و حتی در ساعات مقرر هم آب وصل نمی‌شد. مردم هفته‌ها و ماه‌ها به همه‌جا مراجعه کرده بودند، به فرمانداری و شهرداری اسلامشهر رفته بودند ولی نتیجه‌ای نگرفته بودند» (مصاحبه العربیه فارسی با یکی از شاهدان عینی، ۵ آوریل ۲۰۲۱). در این شورش، معترضان برای حفظ حداقل امکاناتشان در مصرف خدمات عمومی شهری بود که در آن شرایط می‌پنداشتند توسط دولت از آن‌ها سلب شده و به نوعی خودشان را در مقابل دولت می‌پنداشتند.

هدف اصلی معترضان در این شورش شهری، تلاش برای بازپس‌گیری خدمات عمومی و از طریق آن، به رسمیت شناخته شدن آن منطقه و سکونت آن‌ها بود. هدف اصلی شورش، تلاش برای بازتعریف هویت فضای مصرف‌شده است و تکنیک معترضان نیز اشغال خیابان و اختلال در زندگی روزمره برای تبدیل کردن فضای خیابان به عنوان فضای قدرت تحت تسلط دولت به فضای مقاومت است. علاوه بر آن، مطالب مذکور نشان می‌دهد که حضور فیزیکی معترضان در خیابان خودش منجر به شکل‌گیری و گسترش شورش شده است چراکه در آن شرایط که حتی وسایل ارتباطی بسیار محدودی هم وجود داشته است و راه ارتباطی اصلی شهروندان مخابرات دولتی بوده است، امکان شکل‌گیری فضای ذهنی شبکه‌ای و تعاملی برای تشویق به اعتراضات وجود نداشته است. در آن شرایط، اخبار و حضور فیزیکی معترضان منجر به گسترش آن شورش شده است و نشانه‌ای از فضای شبکه‌ای در آن به چشم نمی‌خورد. به نظر می‌رسد که در آن شورش‌ها، حضور فیزیکی تعدادی منجر به صورت زنجیروار باعث جذب تعدادی زیادتری از معترضان شده بوده است. در هردو شورش مذکور، فضاهای تعاملی و شبکه‌ای در بستر اینترنت و شبکه‌های اجتماعی شکل نگرفته بود چراکه در

آن زمان، این بسترها عمومیت زیادی در بین عامه مردم و علی‌الخصوص فقرای شهری پیدا نکرده بودند.

شورش‌های زیست محیطی

در اعتراضات پاییز سال ۱۴۰۰ در اصفهان نیز مسئله حق آب‌به‌زاینده رود و مشکلات کشاورزی مطرح بود. البته این تجمعات حالتی بسشتر مسالمت‌آمیز داشت و صرفاً به بیان کلامی اعتراضات محدود بود اما ریشه این اعتراضات در شورش‌های سال ۱۳۹۱ در اعتراض به انتقال آب به یزد برمی‌گردد. «در نوروز ۱۳۹۰، اولین حرکت اجتماعی گسترده در قالب حرکت تراکتورها از شرق اصفهان با هدف تعرض به فضای سبز اصفهان صورت گرفت.... تداوم خشک‌سالی در سال زراعی ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ که رها نکردن پی در پی آب را به دنبال داشت، بر اثر اجتماعی که از دی ماه ۱۳۹۱ و با دایر کردن خیمه‌های اعتراضی شکل گرفته بود، در ۴ اسفند به خط انتقال آب یزد و تأسیسات آن در ورزنه حمله شد و این ناآرامی تا ۹ اسفند ادامه یافت» (اسماعیلی، ۱۳۹۹: ۵۷۸). چنین کنش‌های خشونت‌آمیزی بازنمای تلاش برای بازپس‌گیری فضای زیست محیطی شهری است که بستری برای درآمدزایی و تداوم زندگی را فراهم کند. همانگونه که حاتمی و نوربخش (۱۳۹۸) بیان می‌کنند، حکمرانی غلط آب و انحصار آن توسط دولت است که نگرانی کشاورزان را نسبت به تغییرات اقلیمی و به تبع آن، فقر اقتصادی در آینده تشدید و آنان را از تغییر این شرایط سرخورده کرده است که در نهایت به شورش‌های شهری علیه دولت منتهی شد.

در این شورش‌ها، نشانه‌های اندکی از فضاهای شبکه‌ای دیده می‌شود؛ آنطور که خبرگزاری دویچه وله فارسی گزارش داده است، یک صفحه فیسبوکی به ارائه اخبار مربوط به اعتراضات پرداخته است (دویچه وله فارسی، ۱۰ اسفند ۱۳۹۱). هدف اصلی معترضان، تلاش برای بازتعریف فضای مصرف است با این تفاوت که در این اعتراضات، فضاهای زیست محیطی شهری مانند رودخانه و زمین‌های زراعی در

نزدیکی شهرها موضوع مورد مناقشه هستند و کنش‌های اعتراضی مانند بست نشینی در بستر رودخانه خشک، نمود تلاش برای تبدیل کردن فضای زیست محیطی شهری به فضای قدرت و مقاومت است.

آنگونه که حسین پور و رشیدی (۱۴۰۰) مطرح می‌کنند، اینترنت در شورش‌هایی مانند شورش سال ۱۳۹۶ که بدل به بستر شکل‌گیری اعتراضات شده بود، از طرف دولت با محدودیت‌هایی مواجه شد تا شبکه‌های مجازی مابین معترضان شکسته شود. بر همین اساس، از آنجایی که با مشکلات شبکه‌ای گسترده‌ای طی آن شورش‌ها مواجه نبوده است، به نظر می‌رسد که فضاهای شبکه‌ای آنچنان در این شورش‌ها نقش پررنگی نداشته است؛ گرچه این به این معنا نیست که هیچ‌گونه فعالیت اعتراضی مجازی وجود نداشته است بلکه به معنای این است که فضاهای تعاملی به اندازه شورش‌هایی که در سال‌های بعد رخ داده‌اند، نقش پررنگی نداشته‌اند اما بدون تاثیر نیز نبوده است. به این ترتیب، این شورش‌ها بیشتر معطوف به فضاهای مصرف و فضاهای قدرت و مقاومت بوده‌اند.

در تابستان سال ۱۴۰۰ نیز در خوزستان اعتراضات و شورش‌هایی شهری با محوریت مشکلات زیست محیطی خصوصاً کمبود آب رخ داد. در اعتراضات خوزستان که به «جیش تموز» (روزنامه اعتماد، ۲۴ تیر ۱۴۰۲) معروف است و حدود ده هزار نفر در یکی از روزهای شورش (همان) در آن حضور داشتند میزان خشونت کمی گزارش شده است اما اعتراضات ناگهانی آن هم بر سر مسائلی مانند تنش آبی که تا پیش از آن کمتر در منازعات سیاسی در جامعه مطرح بود، همچنان نشان می‌دهد که این اعتراضات، شورش‌هایی در راستای امکانات اولیه زندگی بوده است. علاوه بر آن، در این شورش‌ها همچنان تهیدستان و فقرای شهری مهم‌ترین گروه‌هایی هستند که در این شورش‌ها دیده می‌شوند. روزنامه اعتماد، منشأ اصلی این اعتراضات را در مصاحبه با یکی از معترضان به این صورت بیان می‌کند؛ «مشکلات و مطالبات مردم در این سال‌ها انباشته شده بود. جوان‌ها بیکارند. از طرف دیگر هورالعظیم هم خشک است و

نمی‌شود ماهیگیری کرد. مدارس امکانات ندارد و حتی بیمارستان درست و حسابی نداریم که بیماران را برای درمان ببریم. مردم به این نتیجه رسیدند که یک همبستگی لازم است و تا به خیابان نیایند مشکلاتشان حل نمی‌شود» (روزنامه اعتماد، ۲۴ تیر ۱۴۰۲). علت شورش‌های شهری بر سر مسائل زیست محیطی عمدتاً به علت تأثیر کمبود منابع زیست محیطی بر اقتصادهای محلی است. اقتصادهای خرد محلی در مناطقی از برخی شهرهای ایران مانند اصفهان یا برخی شهرهای خوزستان، به شدت به منابع زیست محیطی وابسته است و مسئله‌ای مانند کمبود آب مستقیماً بر درآمد خانوارها و ضعیف شدن حق مصرف آن‌ها منجر می‌شود. علاوه بر آن، محرومیت برخی شهروندان از خدمات اجتماعی در کنار تهدیدهای اقتصادی، شهروندان را دچار ترس محرومیت از هرگونه مصرف شهری می‌کند. به این ترتیب، نگرانی اصلی در این واقعه، ضعیف شدن حق مصرف شهری بوده است. در این شورش‌ها، معترضان خودشان را در مقابل دولت می‌دیدند چراکه با توزیع نابرابر منابع محیط زیستی (از نظر معترضان) نابرابری‌های اقتصادی حاصل از تضعیف کشاورزی تشدید شده بود. در این شورش مانند شورش اصفهان، تقابل دولت و معترضان بر سر حق مالکیت و مصرف منابع زیست محیطی شهرها برای تولید اقتصادی در سطح محلی بود. علی‌رغم اینکه این شورش‌ها به دلایل زیست محیطی رخ داده بودند، خیابان، مکان اصلی تقابل و شکل‌گیری فضاهای قدرت و مقاومت بوده است. در این شورش نیز فضاهای شبکه‌ای و تعاملی نقش داشتند هرچند به نظر می‌رسد به دلیل محلی بودن مطالبات و مسئله مورد نزاع، اینترنت و بسترهای لازم برای شکل‌گیری فضاهای تعاملی با محدودیت‌های گسترده‌ای مواجه نبوده است. بنابراین، حضور فیزیکی و البته جذب زنجیروار معترضان از طریق فضاهای شبکه‌ای و تعاملی، باعث اشغال فضای شهری و تبدیل کردن فضاهای قدرت به فضاهای مقاومت برای بازپس‌گیری حق مالکیت و مصرف شهری بوده است.

شورش‌های عدالت طلبانه - شبکه‌ای

در دی ماه ۱۳۹۶، با اعلام افزایش قیمت برخی اقلام غذایی، ابتدا تجمعاتی در چندشهر برگزار گردید که به تدریج گسترش یافته و بدل به شورش‌های گسترده در ایران شد که تا آن زمان بی سابقه بود. این شورش‌ها در سال ۱۳۹۶ و پس از توافق هسته‌ای وین (۱۳۹۴) رخ داد. «در ماه‌های منتهی به دی ماه ۹۶ با حصول برجام گرچه یک فرصت اقتصادی خوبی در کشور ایجاد شد، اما توزیع درآمدی که بعد از گشایش برجام صورت گرفت، این نابرابری را کاهش نداد... از سوی دیگر شهرهایی (۱۶۰ شهر) که در آنها اعتراضات شکل گرفت، استفاده از ابزارهای ارتباطی و فضای مجازی در ساکنان این شهرها به نوعی نابرابری ادراک شده و دگرخویش‌پنداری در آنها ایجاد و پایه‌های نوعی مقایسه و شورش را فراهم می‌کند» (سایت ایسنا، مصاحبه با علی ربیعی؛ ۲۳ دی ۱۳۹۷). به این ترتیب، می‌توان گفت که ناامیدی حاصل از عدم نتیجه بخشی کوتاه مدت اقتصادی توافق هسته‌ای در این اعتراضات نقش داشته است. همانگونه که گر (۱۳۸۸) معتقد است، احساس کاسته شدن از توانایی‌های مصرفی می‌تواند علتی برای شورش باشد. اهمیت مسئله اقتصاد و نابرابری به این معنا است که نزاع بر سر فضاهای مالکیت و مصرف شهروندان مسئله مورد مناقشه بوده است که یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های هر شورش شهری است. به عقیده امینی و همکاران (۱۴۰۱) آن شورش‌ها به دلیل فقر و محرومیت اقتصادی، فساد دولتی و انحصار منابع و بیکاری شکل گرفته بود و بیش از همه معطوف به مسائلی مانند نقد ایدئولوژی اسلام سیاسی و تقاضای عدالت طلبی بوده است و در این راستا تلاش داشته تا کلیه طبقات و گروه‌های اجتماعی را به خود جذب کند. به این ترتیب، می‌توان گفت که شورش‌های شهری سال ۱۳۹۶، شورش‌های در سطح ملی و به دلیل فقر و محرومیت اقتصادی بوده است؛ به این معنا که علت اصلی اعتراضات، اعتراض به نابرابری طبقاتی و پایین جامعه در مصرف شهر است. در این شورش‌ها، شهرهای کوچکتر و در حاشیه کلانشهرها از نقاط کانونی اعتراضات بوده‌اند، می‌توان دریافت که فضاهای مصرف مسئله مورد نزاع

در سطح کلان و بر سر تشدید نابرابری در مصرف بین ساکنان شهرهای کوچک محروم تر و شهرهای بزرگ برخوردارتر بوده است؛ هرچند این مسئله به این معنا نیست که در شهرهای بزرگ هیچگونه اعتراضی وجود نداشته است چراکه اساسا این شورش در سطح ملی رخ داده بود.

نوروزپور (۱۳۹۸) معتقد است که در شورش‌های سال ۱۳۹۶ ایجاد فضای اجتماعی جوان‌پسندانه که اصطلاحاً «فان»^۱ گفته می‌شود از طریق کنش‌های جمعی مانند رقص ایجاد شده بود که در عین حال با فضای تخریب (وندالیسم) آمیخته شده بود. به این ترتیب، می‌توان گفت که فضای قدرت و مقاومت در این شورش شهری از طریق کارناوالی کردن فضای شهری معنی پیدا می‌کرد؛ به این صورت که معترضان با پخش موسیقی‌های اعتراضی، به خشونت سوژگی خود را تلطیف کرده و از این طریق نوعی سوژگی سیاسی کارناوالی را برای مقاومت علیه گفتمان قدرت حاکم ارائه می‌دادند. تبدیل کردن فضاهای قدرت به فضاهای مقاومت از طریق تجمعات کارناوالی مانند جمع شدن دور آتش و رقصیدن و غیره از آن زمان در شورش‌های شهری پررنگ‌تر شد. بر اساس گزارش آبان موسسه رحمان (۱۳۹۹) از حضور تعداد زیادی از زنان و جوانان در شورش‌های دو سال آتی، دلیل رشد سوژگی سیاسی کارناوالی نیز می‌تواند افزایش حضور جوانان در این شورش‌ها باشد.

با توجه به گزارش آبان موسسه رحمان (۱۳۹۹) شورش‌های ۱۳۹۸ سال در اعتراض به افزایش قیمت بنزین آغاز شد که همین عامل نیز نشان دهنده فقر و محرومیت اجتماعی است. تعداد شهرهای کوچک و میانی مانند ملارد در تهران که این شورش‌ها در آن‌ها نیز رخ داده است، بیشتر از هر شورش شهری دیگری به چشم می‌خورد که می‌تواند نشان دهنده تلاش شهروندان برای بازپس‌گیری مکان‌های مصرف شهری از جمله کلانشهرها و اعتراض علیه نابرابری باشد. علاوه بر تکنیک‌های مدنی اعتراض مانند اعتصاب در بازارها یا تجمع با پلاکاردهای اعتراضی، اقدامات

خشونت آمیز نیز دیده شده است که عمده خشونت و وندالیسم معترضان معطوف به مکان‌های نمادین مانند پایگاه‌های پلیس یا مکان‌های عمومی نماد نابرابری مانند پمپ بنزین‌ها بوده است گرچه همچنان نشانه‌هایی از فضاهاى اعتراضی کارناوالی در آن‌ها دیده می‌شود. معترضان به دنبال تسخیر فضاهاى قدرت دولت مانند پایگاه‌های پلیس و تبدیل کردن آن‌ها به مکان‌های مقاومت بوده‌اند هرچند به علت نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی که مبنای اعتراضات نیز بوده‌اند، خشونت بسیاری اعمال شده است و وندالیسم به عنوان یک تکنیک اعمال خشونت بکار رفته است. به نظر ولی‌نژاد و کاظمی (۱۴۰۰) شورش‌های سال ۱۳۹۸، محصول افزایش تعداد «پریکریته‌ها»^۱ در جامعه ایران طی چند دهه اخیر بوده است. رشد پریکریته‌ها (شهروندانی که به هیچ طبقه اجتماعی خاصی تعلق ندارند اما همگی متعلق به قشر محروم و فقیر جامعه در نظر گرفته می‌شوند) نشان دهنده رشد فقر، حاشیه‌نشینی و نابرابری در جامعه هستند که علت اصلی رخ دادهایی مانند آبان ۱۳۹۸ قلمداد می‌شوند. بنابراین، علت اصلی این شورش‌ها، مبارزه بر سر فضای مالکیت و مصرف شهری است چراکه این اعتراضات بر سر گران تر شدن قیمت بنزین و کمتر شدن یارانه دولت بر آن بود و این شرایط مشخصاً به معنای دشوارتر شدن مصرف شهری بود.

به طور کلی، از لحاظ جغرافیایی، شورش‌های سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸ خیزش‌هایی شهری با حضور گسترده مناطق حاشیه‌نشین اقماری (گزارش آبان، ۱۳۹۹: ۹۲) برای بازتعریف اصول زندگی شهری در رابطه با مصرف و مالکیت شهری بوده‌اند که به موازات تعاملات اجتماعی در شبکه‌های اجتماعی شکل گرفتند. همانگونه که توحیدلو (۱۴۰۱) بیان می‌کند، در جنبش‌های دموکراتیک‌های قیام طلبانه و یا شورش‌هایی که برای پایه‌ای‌ترین الزامات زندگی شکل می‌گیرند، تهیدستان شهری، اصلی‌ترین اعضای این شورش‌ها هستند که تحت تأثیر رهبری رسانه، تلاش می‌کنند تا فضای شهری را بازسازی کنند. در شورش‌های سال ۱۳۹۸ نیز اینترنت و شبکه‌های اجتماعی

از ابزارهای اصلی هویت بخشی به شهروندان بودند و بستر اصلی فضای شبکه‌ای و تعاملی مشخصاً در شبکه‌های اجتماعی مانند توییتر شکل می‌گرفت و در خیابان‌ها نمودی عینی پیدا می‌کرد. آنچه که حسین پور و رشیدی (۱۴۰۰) درباره شورش‌های سال ۱۳۹۶ مطرح می‌کنند و معتقدند که شبکه‌های اجتماعی مجازی عوامل اصلی در بسترسازی برای رهبری افقی، اشغال فضای شهری و ساخت پادقدرت بوده‌اند، در سال ۱۳۹۸ نیز می‌توان همین شرایط را مشاهده کرد. در شورش‌های شهری سال ۱۳۹۸ نیز فضاهای شبکه‌ای و تعاملی بستر ساز تجمعاتی برای تسخیر فضای شهری و بازآفرینی فضای شهری بوده‌اند. آنچه در این شورش نیز دیده می‌شود، این است که پیش از اشغال فضاهای نمادین و خیابان‌ها برای اعتراض عینی، ابتدا در فضاهای شبکه‌ای و تعاملی ذهنی که بر بستر اینترنت و خصوصاً شبکه‌های اجتماعی مانند اینستاگرام و ایکس (توییتر) با محوریت اعتراضات شکل گرفت و سپس به دنیای واقعی نمود پیدا کرد در صورتی که در شورش‌هایی که در دهه ۷۰ شمسی به وقوع پیوستند، بستر گسترده‌ای برای شکل‌گیری فضاهای شبکه‌ای و تعاملی وجود نداشت.

تحلیل داده

بر اساس تکنیک بولی، هر ۶ شورش شهری مورد بررسی مورد مطالعه قرار گرفتند و بر اساس داده‌های موجود، ابعاد فضایی مختلف در زندگی شهری مورد بررسی قرار گرفتند. نتایج نشان می‌دهد که از شش شورش مورد بررسی، تنها دو شورش رخ داده در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸ در سطح ملی رخ داده‌اند به این معنا که تعداد زیادی از شهرها را دربرگرفتند. در دو شورش سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸ اعتراضات با گرانی برخی اقلام مواد غذایی و گرانی بنزین آغاز شد که یارانه‌های دولتی که بر آن‌ها اعمال می‌شود به نوعی یکی از خدمات شهری دولتی در نظر گرفته شود. علاوه بر آن، شورش‌های سال ۱۳۷۴ در اسلامشهر نیز در واکنش به گرانی شدن بلیط اتوبوس به عنوان یکی از خدمات عمومی دولتی آغاز شد اما دامنه آن شورش‌ها فراتر از شهر

اسلامشهر نرفت و به نوعی می‌توان آن را یک شورش در سطح محلی دانست. شورش سال ۱۳۷۱ در مشهد نیز مشخصاً منازعه بر سر مشروعیت یا عدم مشروعیت زیست غیررسمی و سکونتگاه‌های حاشیه‌ای در شهرها بود. در شورش‌های شهری زیست محیطی که در اصفهان و خوزستان رخ دادند، مسئله مورد مناقشه، منابع آبی بود که به نوعی بستر شهرنشینی و اقتصادهای محلی این شهرها را فراهم می‌کرد و می‌توان آن شورش‌ها را منازعه بر سر سکونتگاه‌های زیست محیطی شهرها دانست چراکه بدون منابع آب بخش‌هایی از آن شهرها خالی از سکنه خواهد شد. این تفاوت‌ها از طریق جدول بولی که در ذیل رسم شده است، مورد بررسی قرار گرفتند تا بتوان الگویی فضایی برای شورش‌های شهری در ایران مشخص کرد.

عوامل مرتبط با ابعاد فضایی شورش‌ها براساس مبانی نظری تدوین شد و با مطالعه اسناد موجود درباره هریک از شورش‌ها، وقایع براساس این ابعاد فضایی انطباق داده شده و در جدول مشخص شده است. ابعاد ملی و محلی پس از مطالعه اسناد به جدول اضافه و تکمیل شده است. منبع تکمیل این ماتریس، انطباق وقایع براساس مطالعه اسناد تاریخی طبق مبانی مفهومی مقاله بوده است.

جدول ۱: ماتریس دوگانه متغیرهای تحقیق

شورش شهری (Z)	شورش شهری (Y)	فضاهای قدرت و مقاومت (E) کارناوالی	فضاهای قدرت و مقاومت (D) وندالیستی	فضاهای شبکه‌ای و تعاملی (C)	فضاهای مصرف و مالکیت خدمات شهری (B)	فضاهای مصرف و مالکیت سکونتگاه شهری (A)	شورش شهری
۰	۱	۰	۱	۰	۰	۱	شورش مشهد ۱۳۷۱
۰	۱	۰	۱	۰	۱	۰	شورش اسلامشهر ۱۳۷۴

شورش شهری (Z) سطح ملی	شورش شهری (Y) سطح محلی	فضاهای قدرت و مقاومت (E) کارناوالی	فضاهای قدرت و مقاومت (D) وندالیستی	فضاهای شبکه‌ای و تعاملی (C)	فضاهای مصرف و مالکیت خدمات شهری (B)	فضاهای مصرف و مالکیت سکونتگاه شهری (A)	شورش شهری
۰	۱	۰	۱	۱	۰	۱	شورش آب اصفهان ۱۳۹۱
۰	۱	۰	۱	۱	۰	۱	شورش آب جنوب ۱۴۰۰
۱	۰	۱	۱	۱	۰	۰	شورش‌های دی ۱۳۹۶
۱	۰	۱	۱	۱	۱	۰	شورش‌های آبان ۱۳۹۸

بر اساس این جدول، رابطه منطقی بین متغیرها به دو صورت زیر نوشته می‌شود:

$$Y = AbcDe + aBcDe + AbCDe = AbDe (c+C) + aBcDe = AbDe (1) + aBcDe = AbDe + aBcDe$$

$$Z = abCDE + aBCDE = aCDE (b+B) = aCDE (1) = aCDE$$

- اگر علت اعتراضات بر سر سکونتگاه‌های شهری باشد و یکی از روش‌های اعتراضات، وندالیسم و تخریب اموال عمومی باشد یا اگر صرفاً علت اصلی نزاع، خدمات شهری باشد، یک شورش در سطح محلی رخ می‌دهد.

- در شرایطی یک شورش در سطح ملی رخ می‌دهد که فضاهای شبکه‌ای و تعاملی قدرتمندی شکل بگیرد و معترضان از طریق اقدامات وندالیستی و کنش‌های کارناوالی اعتراض خودشان را نشان دهند.

تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که اشغال فضاهای شبکه‌ای و تعاملی و کنش‌های اعتراضی کارناوالی مهم‌ترین ویژگی‌های شورش‌هایی در سطح ملی هستند که

خودشان علت گسترش یافتن دامنه چنین شورش‌هایی نیز هستند. به علت گسترده‌گی اعتراضات در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸ و به علت گسترده شدن کاربری اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، فضاهاى شبکه‌ای و تعاملی به سرعت شکل گرفته و دامنه شورش‌های شهری را گسترش دادند؛ شورش‌هایی که عمدتاً از طریق بازنشر تصاویر اجتماعات کوچک کارناوالی بیشتر گسترش می‌یافتند.

بر اساس گزاره‌های منطقی به دست آمده می‌توان گفت که مطالعه شش شورش شهری گزینش شده نشان می‌دهد که در شرایطی که علت شورش شهری، تلاش برای بازپس‌گیری سکونتگاه‌های شهری باشد یا اگر شورش صرفاً برای بازتعریف مصرف شهری باشد، حتی اگر شبکه‌های تعاملی و ذهنی هم شکل نگرفته باشد، یک شورش شهری در سطح محلی رخ می‌دهد به این معنا که شورش علیه هژمونی محلی دولت شکل می‌گیرد و سوژگی سیاسی معترضان در فضاهاى مقاومت محلی نمود پیدا می‌کند. مانند شورش‌های اسلامشهر و مشهد که علت اصلی نارضایتی‌ها، محدود شدن حق استفاده از خدمات عمومی و زمین‌های شهری ساکنان آن مناطق توسط دولت بود. در شورش‌های زیست محیطی که مورد بررسی قرار گرفت نیز، علت اصلی شورش‌ها، منازعه دولت با شهروندان بر سر کنترل منابع زیست محیطی شهری در مناطقی بود که کشاورزی، یکی از پایه‌های اقتصاد محلی آن مناطق را شکل می‌دهد. تنش بر سر مدیریت منابع آبی که عمدتاً در شهرها و یا مناطق مبتنی بر کشاورزی رخ داد، یک نگرانی محلی بود. مسائل معیشتی و یا زیست محیطی در جامعه ایران، مشکلاتی در سطح کلان و ملی هستند اما در شورش‌هایی که در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفتند، این مسائل در سطح ملی باعث بروز شورش شدند.

دو شورش سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸ نشان می‌دهند که شکل‌گیری شبکه‌های نارضایتی در شبکه‌های اجتماعی می‌تواند منجر به بروز شورش‌هایی در سطح ملی شود. علت این امر نیز می‌تواند، گسترده شدن نارضایتی‌ها در جامعه باشد که در کنار تسهیل فرآیند شکل‌گیری فضاهاى شبکه‌ای شهری، هر تغییر اقتصادی کوچکی

می‌تواند باعث بروز شورش‌های شهری گسترده‌ای شود. علاوه بر آن، کنش سیاسی کارناوالی در گسترش شورش‌ها در سطح ملی بسیار موثر است. گستردگی فقر اقتصادی در جامعه، عامل اصلی گسترش نارضایتی‌های اجتماعی است، اگر این نارضایتی‌ها در شبکه‌های اجتماعی بسیج شود و در فضای شهری نمود کارناوالی پیدا کند، این پیام را به جامعه منتقل می‌کند که این شورش‌ها، نوعی جشن‌های ملی/اعتراضی هستند که در فضای شهری، قدرت دولت را به چالش می‌کشند تا بتوانند قدرت خودشان برای مصرف شهری را بازپس بگیرند.

نتیجه‌گیری

فضاهای مصرفی شهری عامل شورش‌ها هستند که بعد جدیدی از این فضاها شهری که همان فضاها شبکه‌ای و تعاملی است، خضوع فیزیکی شهروندان برای اشغال فضاها شهری و ایجاد تغییر فضایی در گفتمان قدرت حاکم بر آن را تسهیل می‌کند. بررسی شش شورش گزینش شده نشان می‌دهد که طی چهار دهه اخیر در ایران، ماهیت شورش‌ها تغییر چشم‌گیری داشته‌اند. در دو شورشی که در سال‌های ۱۳۷۱ و ۱۳۷۴ رخ داد، نشانه‌هایی از فضاها تعاملی و شبکه‌ای دیده نمی‌شده است در حالی که در چهار شورش اخیر که مورد مطالعه قرار گرفتند، فضاها شبکه‌ای و تعاملی نقش گسترده‌ای داشته‌اند. دو شورش که در سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸ رخ دادند، با اینکه مانند شورش‌های پیشین به دلیل اعتراض به فقر و نابرابری رخ دادند، فضاها تعاملی و شبکه‌ای در آن‌ها نقش موثرتری داشته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که نزاع بر سر فضاها مصرف و مالکیت (نزاع بر سر سکونتگاه‌های شهری و یا خدمات شهری) برای وقوع یک شورش در سطح محلی کافی است اما وجود فضاها شبکه‌ای و تعاملی همراه با کنشگری سیاسی کارناوالی می‌تواند یک شورش در سطح ملی ایجاد کند.

در همه شورش‌های شهری، فضاهاى قدرت هستند که مورد نزاع و اعتراض قرار می‌گیرند چراکه در هر شورشی، معترضان خودشان را در مقابل دولت قرار می‌دهند و می‌پندارند که با تسخیر فضاهاى قدرت، قادر به تغییر خود دولت و یا سیاست‌هایش هستند. در همه شورش‌های مورد بررسی، هدف اصلی معترضان، به چالش کشیدن هژمونی قدرت بود تا حق خودشان به شهر را بازپس بگیرند. هرشش شورش مورد بررسی، به دلیل مقاومت علیه ضعیف شدن توانایی‌های مصرف و احساس محرومیت نسبی‌ای بود که به مرور زمان شکل گرفته و تعمیق شده بود. شورش‌های شهری که مورد مطالعه قرار گرفتند نیز بر مبنای نزاع بر سر اراضی شهری و یا خدمات شهری بوده است؛ اراضی و خدماتی که فقرای شهری خودشان را برای داشتن آن حقوق محق می‌دانستند. در همه این شورش‌ها فضاهاى شهری اشغال شدند چراکه تنها با اشغال فضاهاى شهری است که معترضان می‌توانند به اجماع بر سر اعتراضاتشان دست یابند و علاوه بر آن، تنها با اشغال فضاهاى شهری است که می‌توان با دولت برای بازتعریف فضای شهری وارد منازعه شد اما پیش از اشغال خیابان‌های اصلی و نمادین، معترضان در فضاهاى سایبری به تعامل می‌پردازند و در شورش‌هایی که در عصر اینترنت رخ می‌دهد، فضاهاى تعاملی و شبکه‌ای است که مهم‌ترین نقش را بازی می‌کند. برای مثال؛ در شورش‌های سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸ معترضان نظم در فضا را در شبکه‌های اجتماعی به چالش کشیده‌اند و سپس با حضور در خیابان و با اعتراض خیابانی به دنبال تغییر نظم فضا نیز بوده‌اند. به طور کلی، امروزه فضاهاى شبکه‌ای و تعاملی، بدل به بسترهای اساسی شده‌اند که سوژگی سیاسی کارناوالی را تشویق کرده و بستری برای شورش‌های شهری فراهم می‌کنند.

هدف مطالعه حاضر بیان این بحث بوده است که فضای شهری صرفاً یک مفهوم تک بعدی نیست و خود فضای شهری، متشکل از سه بعد متفاوت است که هر سه این ابعاد در کنار یکدیگر، فضای شهری را شکل می‌دهند. اما در سطح تحلیل برای مشخص تر شدن نقش هر یک از این ابعاد در شورش‌های شهری، می‌توان گفت که

فضاهای شهری، در دو سطح در وقوع این شورش‌ها نقش داشته‌اند.

(۱) فضاهای قدرت، بستری برای وقوع شورش‌ها بوده‌اند که توسط معترضان اشغال می‌شدند تا به فضاهای مقاومت تبدیل شوند و این فرآیند توسط فضاهای شبکه‌ای و تعاملی تسریع می‌شد.

(۲) تلاش برای بازتعریف کاربری فضاهای مصرف و مالکیت، علت شکل‌گیری اعتراضات در بین شهروندان بوده است که در قالب و شرش‌های شهری نمود پیدا می‌کرده است.

به عنوان نتیجه می‌توان گفت که فضاهای مصرف و مالکیت شهری اعم از سکونتگاه‌ها و خدمات شهری همچنان مورد مناقشه مابین فقرای شهری و دولت هستند هرچند، گسترش فضاهای شبکه‌ای و تعاملی در دهه اخیر، ماهیت شورش‌های شهری را تغییر داده و امکان برقراری ارتباط مابین فقرای شهری در سطح ملی فراهم کرده و دامنه شورش‌های شهری را به صورت ملی گسترش داده است.

تعارض منافع

نویسندگان هیچ گونه تعارض منافی ندارند.

ORCID

Pegah Kheirollahi

<https://orcid.org/0000-0003-1240-999X>

Hamid Dehghani

<https://orcid.org/0000-0001-7544-1466>

References

- Aban (November) report. (2019). Under the supervision of Saeed Madani. Tehran: Rahman Institute. [In Persian]
- Abaza, M. (2017). Cairo: Restoration? And the limits of street politics. *Space and Culture*, 20(2), 170–190. <https://doi.org/10.1177/1206331217697137>
- Al-Arabiya Farsi site. (2021, April 5). The anniversary of the 74th Islamshahr protests; Interview with an eyewitness. Retrieved from <https://farsi.alarabiya.net/2021/04/05/> [In Persian]
- Amini, S., Omidi, F., & Entezari, A. (2022). The themes of protesters' slogans in the last three decades of protests in Iran. *Social Sciences*, 29(97), 1-38. <https://doi.org/10.22054/qjss.2023.67839.2525> [In Persian]
- Baghernejad Hamzehkolaee, B., Haghir, S., & Khaghani, S. (2023). Boolean reading of social movements using space-time theories. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 19(116), 41-54. <https://doi.org/10.22034/bagh.2022.316629.5053> [In Persian]
- Bayat, A. (1997). *Street politics: Poor people's movements in Iran* (A. Chashemi, Trans.). Tehran: Shirazeh Publication. [In Persian]
- Butler, C. (2014). *Henri Lefebvre: Spatial politics, everyday life and the right to the city* (N. Jahanzad, Trans.). Tehran: Hamshahri Publication. [In Persian]
- Castells, M. (1977). *The urban question: A Marxist approach* (A. Sheriden, Trans.). Edward Arnold Publisher LTD.
- Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope: Social movements in the internet age* (M. Gholipour, Trans.). Tehran: Markaz Publication. [In Persian]
- Daphi, P. (2017). "Imagine the streets": The spatial dimension of protests' transformative effects and its role in building movement identity. *Political Geography*, 56, 34-43. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2016.10.003>
- Deutsche Welle Farsi site. (2011, March 10). The anger of Isfahani farmers caused the drinking water of Yazd to be cut off. Retrieved from <https://www.dw.com/fa-ir/16635332> [In Persian]
- Dicek, M. (2018). *Urban rage: The revolt of the excluded* (M. Ebrahimpour, B. Khosravi, & N. Shokraei, Trans.). Tehran: Charkh Publication. [In Persian]

- Dicek, M., Gilbert, L., & Leet, E. (2008). The right to the city and politics of citizenship. In K. Goonewardena, S. Kipfer, R. Milgram, & C. Schmid (Eds.), *Space, difference, everyday life*. Tehran: Tisa. [In Persian]
- Esmaili, M. M. (2020). Water supply crisis in Zayandehrud watershed: Social issues and solutions to manage it (Demonstrations of 2011 to 2014). *Quarterly of Social Studies and Research in Iran*, 9(3), 567-585. <https://doi.org/10.22059/jisr.2020.295075.990> [In Persian]
- Etamed Newspaper. (2023, July 24). Reading of Khuzestan water protests in July 1400. Retrieved from <https://www.magiran.com/article/4426520> [In Persian]
- Event 24 news site. Street protests of the people of Islamshahr against poverty and lack of amenities. Retrieved from <https://www.rouydad24.ir/fa/news/366697> [In Persian]
- Gurr, T. R. (2010). *Why men rebel?* (A. Morshedizadeh, Trans.). Tehran: Research Institute of Strategic Studies. [In Persian]
- Halverson, S. (2017). Spatial dialectics and the geography of social movements: The case of Occupy London. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 42, 445-457. <https://doi.org/10.1111/tran.12179>
- Harvey, D. (2000). *Spaces of hope* (A. Jabbari, Trans.). Tehran: Afkar Publication. [In Persian]
- Harvey, D. (2009). *Social justice and the city* (F. Hesamian, M. Haeri, & B. Monadizadeh, Trans.). Tehran: Urban Management Publication. [In Persian]
- Hatami, A., & Norbakhsh, S. (2019). Semantic reconstruction of the water crisis in the east of Isfahan based on grounded theory. *Journal of Applied Sociology*, 30(1), 123-142. <https://doi.org/10.22108/jas.2018.109357.1299> [In Persian]
- Hosseinpour, R., & Rashidi, A. (2022). The protests of December 1996 from the point of view of network society theory. *Political Strategic Studies*, 10(39), 109-139. <https://doi.org/10.22054/qpps.2021.60359.2829> [In Persian]
- Ince, A., Borén, T., & Lindell, I. (2021). After riots: Toward a research agenda on the long-term effects of urban unrest. *Journal of Urban Affairs*. <https://doi.org/10.1080/07352166.2021.1898284>

- ISNA site. (2017, January 23). Great tolerance was the government's strategy in the protests; Interview with Ali Rabiei. Retrieved from <https://www.isna.ir/news/97102211876> [In Persian]
- Jaffe, R., & Koning, A. D. (2015). *Introducing urban anthropology* (A. Baseri & M. Soltaninezhad, Trans.). Tehran: Samt Publication. [In Persian]
- Javedani, A., & Parvin, H. (2015). Space-people participation or connection of political affairs to urban space (Case study: Bab-al-vazir district and Tahrir Square, Cairo, 2012). *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 12(34), 109-124. [In Persian]
- Jayne, M. (2006). *Cities and consumption* (M. Gholich, Trans.). Tehran: Elmi-Farhangi Publication. [In Persian]
- Khademian, T., & Ghabelrahmat, F. (2015). Carnival actions and urban space. *Urban Sociological Studies*, 6(17), 179-212. [In Persian]
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (D. Nicholson, Trans.). Basil Blackwell LTD.
- Moutselos, M. (2020). Fighting for their neighborhood: Urban policy and anti-state riots in France. *Social Forces*, 98(4), 1719–1743. <https://doi.org/10.1093/sf/soz126>
- Noroozpour, M. (2019). Analysis of political protests of January 2018 in Iran. *Research Letter of Political Science*, 14(4), 185-220. <https://doi.org/10.22034/ipsa.2019.391> [In Persian]
- Orchowska, J. (2024). Theorizing urban movements in Pierre Bourdieu's terms—the example of Warsaw, Poland. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 37(2), 59–75. <https://doi.org/10.1007/s10767-022-09439-6>
- Report on marginalization (informal settlement) in Iran, approaches, policies, and actions (2022). Office of Social Studies, Majlis Research Center. No. 18545. [In Persian]
- Rezaei Samrin, A. (2018). The story of the angry protestors on Saveh Road: An experience of the 70s revolt in Islamshahr. *Haft Sobh Newspaper*, 10 Azar. Retrieved from <https://www.rouydad24.ir/fa/news/196047> [In Persian]
- Saei, A. (2011). The logic of historical comparative analysis with the Boolean analysis approach. *Social Sciences*, 18(54), 133-171. <https://doi.org/10.22054/qjss.2011.882> [In Persian]

- Saunders, P. (1986). *Social theory and the urban question* (M. Sharepour, Trans.). Tehran: Tisa Publication. [In Persian]
- Savage, M., Ward, K., & Ward, K. (2002). *Urban sociology* (A. Pourreza, Trans.). Tehran: Samt Publication. [In Persian]
- Shargh Daily website. (2018, February 8). From students' to universities', Vahida Karimi. Retrieved from <https://www.sharghdaily.com-3/808040-> [In Persian]
- Sharq Daily news site. (2018). Mashhad 71 uprising: Why and how? Conversation with Mustafa Izadi. Retrieved from <https://www.sharghdaily.com/بخش> [In Persian]
- Sheppard, E. (2008). Geographic dialectics? *Environment and Planning A*, 40, 2603–2612. <https://doi.org/10.1068/a40270>
- Soja, E. (1980). The socio-spatial dialectic. *Annals of the Association of Geographers*, 70(2).
- Soja, E. (2000). *Postmetropolis: Critical studies of cities and regions*. Wiley-Blackwell. [In Persian]
- Tang, K. L. (2019). Privatization of public space: Spatial practice in the Umbrella Movement. *Space and Culture*, 22(4). <https://doi.org/10.1177/120633121876901>
- Taylor, S., & Spicer, A. (2007). Time for space: A narrative review of research on organizational spaces. *International Journal of Management Reviews*, 9(4), 325-346. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2007.00214.x>
- Thörn, M., & Thörn, H. (2016). *Urban uprising: Challenging neoliberal urbanism in Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Tohidlou, S. (2023). Theoretical study of life movement, reforms or revolutionary moment (based on the experience produced in the protests of 1401 in Iran). *Sociological Review*, 30(1), 293-312. <https://doi.org/10.22034/jsr.2023.356564.1846> [In Persian]
- Valinejad, A., & Kazemi, A. (2021). Sociological analysis of Iran's 2019 demonstrations. *Research Letter of Political Science*, 16(4), 221-252. <https://doi.org/10.22034/ipsa.2021.444> [In Persian]
- Wang, X., Ye, Y., & Chan, C. K. (2019). Space in a social movement: A case study of Occupy Central in Hong Kong in 2014. *Space and Culture*, 22(4), 434-444. <https://doi.org/10.1177/1206331217751805>

Wilopo, C., & Dijkema, C. (2024). Unpacking silencing to make Black lives matter: Ethnographies of racism in public space. *Social Inclusion*, 12(4). <https://doi.org/10.17645/si.7841>

استناد به این مقاله: خیراللهی، پگاه و دهقانی، حمید. (۱۴۰۴). تحلیل فضایی شورش‌های شهری پس از انقلاب اسلامی در ایران، فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، ۱۰(۳۲)، ۱۳۹-۱۷۹.

Urban and Regional Development Planning is licensed under a ...Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License